

Голові разової спеціалізованої вченої ради
PhD 12838 з присудження ступеня
доктора філософії
у Чернівецькому національному
університеті імені Юрія Федьковича
доктору історичних наук, доценту
ПІДДУБНОМУ Ігорю Андрійовичу

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора історичних наук, доцента, доцента кафедри всесвітньої історії
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**

БЕЗАРОВА Олександра Трояновича

**на дисертаційну роботу «Єврейські товариства в контексті
етнонаціональних процесів на Буковині в другій половині XIX – на
початку XX століття»**

КУШНІРА Миколи Петровича

**представлену на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03
Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія**

Актуальність теми дисертаційної роботи. Відомо, що у XIX ст. перед єврейським народом постали непрості історичні виклики, що були зумовлені пошуком нової ідентичності та власної державності. За умови посилення антисемітизму в Європі наприкінці XIX – на початку XX ст., ідеологія сіонізму та автономізму видавалися цілком реальними стратегіями національного розвитку єврейського народу. По суті, відбулися революційні зміни не лише у національній свідомості євреїв Східної Європи, але й у їхній соціальній поведінці. Вони вдавалися до розбудови власної громади, створення нових громадських інституцій, активно долучалися до суспільно-політичного життя у своїх країнах. Не стала винятком й Австро-Угорська імперія, в якій єврейська діаспора була однією з найбільших у Європі. Численна єврейська громада Буковини відіграла помітну роль у політичному та соціокультурному розвитку багатонаціональної провінції імперії Габсбургів, у тому числі, у процесах становлення товариського руху.

Отже, актуальність дисертаційної роботи Кушніра Миколи Петровича є цілком очевидною. Тема цікава і майже не відома у сучасній українській історіографії. Автор слушно зазначив, що «національні товариства відіграли

ключову роль у процесі етнічного самозбереження та національного самоствердження буковинських євреїв» (с. 16). Необхідність перевірити цю гіпотезу спонукала дисертанта дослідити проблеми становлення та розвитку єврейських товариств на Буковині у другій половині XIX – на початку XX століття.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Виклад матеріалу та узагальнення дисертації належним чином аргументовано. Мова й стиль дисертації загалом відповідають вимогам, які висуваються до наукових праць відповідного рівня. Аналіз змісту дисертаційної роботи, анотації, друкованих праць за темою дисертації дозволяє зробити висновок, що усі пункти наукової новизни дослідження, належним чином відображені у роботі.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні положення та результати дисертаційного дослідження визначаються науковою новизною. Дисертація є першим в українській історіографії цілісним дослідженням, в якому комплексно досліджено місце та роль єврейських товариств у процесах національного відродження євреїв Буковини у другій половині XIX – на початку XX століття. Автором уперше узагальнено історіографічний доробок, охарактеризовано джерельну базу проблеми, визначено методики джерелознавчого аналізу; проаналізовано становище єврейської спільноти Буковини у зазначений період; з'ясовано причини та передумови виникнення єврейських товариств у краї; висвітлено процеси інституалізації, масштаби та динаміку розгортання товариського руху євреїв, участь товариств у соціокультурному та політичному житті єврейської громади. Уточнено фактологічні відомості про діяльність окремих єврейських товариств та їх членів; знання про особливості правової системи імперії Габсбургів; розуміння природи та рушійних сил етнонаціональних процесів у середовищі єврейської спільноти Буковини; уявлення про причини успіхів та невдач національних домагань єврейського населення краю, а також висновки про те, що євреї Буковини у процесі історичного розвитку набули соціокультурних рис, які вирізняли їх серед євреїв Східної Європи. Зроблено низку висновків, які демонструють поглиблене знання проблеми, що досліджується. Зокрема, набули нового змісту теоретико-методологічні підходи стосовно дослідження товариських та національних рухів на Буковині та в Австро-Угорщині загалом; твердження, які заперечують ідеалістично-романтичний підхід до інтерпретації історії Буковини австрійської доби як періоду безконфліктного співіснування національних груп краю, міжетнічної гармонії та співпраці.

Наукові праці, які відображають результати дисертації. Теоретичні і практичні результати дисертаційного дослідження та висновки відображено у 12-ти наукових одноосібних публікаціях, у тому числі, 3 опубліковано у наукових фахових виданнях України. Додаткові публікації засвідчують належний рівень наукової апробації основних положень дисертації, зокрема у

закордонних виданнях. Аналіз змісту анотації засвідчує її відповідність основним положенням, які викладені в основному тексті дисертації. Анотацію подано українською та англійською мовами. Вона є узагальненим стислим викладом основного змісту дисертаційної роботи. Отже, автором дотримано усі вимоги Міністерства освіти та науки України стосовно кількості публікацій. Зміст опублікованих результатів відповідає тим, що містяться у дисертації та анотації, а основні положення дослідження апробовані на міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Аналіз змісту дисертаційного дослідження та наукових публікацій засвідчує про дотримання здобувачем вимог академічної доброчесності. Ознак порушень академічної доброчесності та випадків плагіату не виявлено.

Загальна оцінка дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, які містять підрозділи, висновків, списку використаних джерел, а також додатків. Структура дисертації є логічною й такою, що відповідає авторському задуму, меті та завданням дослідження. Мета дослідження сформульована комплексно. Вона полягає у комплексному аналізі ролі товариств у єврейському націогенезі на Буковині у другій половині XIX – на початку XX століття. Зазначений меті відповідають завдання дисертації, які передбачають послідовне висвітлення усіх основних аспектів явищ, що досліджуються.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, сформульовано мету і завдання, об'єкт та предмет дослідження, окреслено географічні та хронологічні межі, визначено наукову новизну дисертації тощо. Формулювання є логічними й такими, що не викликають особливих заперечень.

У першому розділі дисертації проаналізовано джерельну базу та історіографію проблеми, висвітлено застосовані у роботі теоретико-методологічні підходи. Викладений у розділі матеріал, зокрема характеристика джерел, засвідчує про вагомий глибину дослідження. Микола Петрович ґрунтовно опрацював значний масив опублікованих та неопублікованих джерел, які зберігаються у фондах Державного архіву Чернівецької області, Державного архіву Австрійської республіки, Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника та Національної бібліотеки Республіки Австрії. Широта охоплення джерел суттєво підважує дисертаційну роботу з точки зору оригінальності залучених джерел. Так, із 419 зазначених у переліку використаних у дисертації джерел, 135 – запроваджені у науковий обіг уперше. Водночас дисертант проаналізував 12 назв тогочасної німецькомовної періодичної преси та одне на ідиш. Нарис розвитку історіографії проблеми засвідчив, що незважаючи на недостатню кількість спеціальних наукових праць, присвячених вивченню зазначеної проблеми у сучасній українській

історіографії, автор спромігся охопити майже усі наукові доробки, які так чи інакше стосуються теми дисертаційного дослідження. Так, наприклад, дисертант слушно зауважив, що, «для австрійських істориків буковинське єврейство було цікавим прецедентом, який наочно демонстрував особливості національної політики в імперії Габсбургів (с. 29), водночас для румунських науковців євреї Буковини були «унікальним культурно-історичний феноменом» (с. 30). Для пояснення природи й характеру єврейського товариського руху на Буковині у другій половині XIX – на початку XX ст. автор застосував загальну теорію систем і теорію соціальних мереж.

У другому розділі дисертації проаналізовано причини та передумови процесів самоорганізації єврейського населення Буковини, висвітлено еволюцію політико-правового статусу євреїв Буковини у 1850–1890-х рр., їхнє соціально-економічне становище та особливості формування етнопатриотичної ідентичності буковинського єврейства. Зокрема зазначено, що абсолютний приріст єврейського населення Буковини у 1869 р. становив 328 %, а за 30 років кількість євреїв у краї зросла на 362 % (с. 72), що було своєрідним феноменом у соціально-демографічному розвитку регіону. Микола Петрович слушно зауважив, що економічна активність євреїв сприяла соціальній диференціації їхньої соціальної структури, відображала складне становище єврейського населення, що було наслідком загального економічного занепаду Буковини наприкінці XIX – на початку XX ст.; зазначив про соціально-економічне розшарування єврейської громади Буковини, поляризацію її соціальних прошарків і верств (с. 73–78). Загалом успішний соціально-економічний розвиток єврейської громади на Буковині був наслідком асиміляційних процесів, адже, на думку автора, значна частина єврейського населення сприймала понімення як прийнятну плату за право стати частиною суспільства (с. 85).

Третій розділ присвячено процесам інституціоналізації єврейського товариського руху на Буковині, визначено причини виникнення єврейських товариств у краї, проаналізовано їхню структуру, функції й типи, висвітлено загальну динаміку їх розвитку. Зокрема, автор виокремив допомогіві, релігійні, культурно-просвітницькі та інші товариства, до яких належали політичні організації євреїв Буковини. Власне поява останніх була, на думку дисертанта, кульмінацією у розвитку єврейського товариського руху в краї. Одним із помітних активістів суспільно-політичного життя євреїв був відомий громадський діяч Буковини Бенно Штраухер. Цікавим було зауваження автора про те, що офіційний Відень вітав активну участь мешканців провінції у справі зміцнення суспільного добробуту, що асоціювалося із зміцненням власне Австрійської імперії (с. 97).

У четвертому розділі йдеться про місце та роль товариств у соціокультурному та політичному житті єврейської спільноти Буковини. Автор проаналізував практичні результати у житті єврейських товариств, зокрема, наголосив на діяльності студентських товариств, які виникли у Чернівецькому

університеті Франца Йосифа. Дисертант справедливо зауважив, що саме єврейські студенти стали носіями ідей національного відродження єврейського народу, були прихильниками ідеології сіонізму та діаспорного націоналізму. Першими політичними організаціями буковинських євреїв були Єврейська національна партія Буковини та Єврейська народна рада Буковини, лідери яких виступали за визнання євреїв повноцінною нацією. Натомість, зазначав автор, імперський уряд не вважав євреїв окремим народом, адже не визнавав ідиш їх національною мовою (с. 171).

У висновках відображено узагальнені результати дослідження, які відповідають завданням, які автор сформулював у вступі дисертаційної роботи. Зокрема, проаналізовано ступінь розробки проблеми у сучасній історіографії, досліджено джерела, окреслено теоретико-методологічні підходи; простежено становище єврейської спільноти Буковини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.; з'ясовано причини та передумови виникнення єврейських товариств у краї; висвітлено процеси інституалізації, масштаби та динаміку поширення товариського руху євреїв; розкрито участь товариств у соціальному, культурному та політичному житті єврейської спільноти.

Наведений після основної частини список використаних джерел та літератури, що нараховує 563 позиції, засвідчує репрезентативний характер джерельної бази дослідження. Дисертація супроводжується додатками, які унаочнюють особистий внесок дисертанта та апробацію результатів дослідження.

Аналіз змісту дисертаційного дослідження, анотації, друкованих праць за темою дисертації дозволяє зробити висновок про те, що усі пункти наукової новизни дослідження належним чином відображено в роботі. Дисертація вирізняється авторською аналітикою та високим науково-теоретичним рівнем. Автор дотримується наукового підходу стосовно характеристики досліджуваних явищ. Оскільки історія єврейських товариств на Буковині є маловивченою темою у сучасній українській історіографії, то основні положення та результати дисертації цілком можуть вважатися новаторським, оригінальним авторським доробком.

Незважаючи на високий науково-теоретичний рівень дисертації, варто зауважити на деякі її недоліки, дискусійні моменти та висловити власні міркування та побажання.

1. Оскільки у назві теми дисертації зазначено про «контекст етнонаціональних процесів на Буковині», то бажано конкретизувати це поняття у назвах структурних підрозділів основної частини дисертаційної роботи, чітко сформулювати його у вступі та хоча б згадати у висновках.

2. Обґрунтування актуальності теми дисертаційної роботи, а також п.1.1 обтяжені публіцистичною риторикою, деякі формулювання є вельми

розпливчастими, як-от: «протилежний мейнстрім», «відчутні зміни, контури яких нині проглядаються ще недостатньо чітко» (с. 15); «здорові сили українського суспільства», «тотальна пасивність російського суспільства» (с. 16), «усі ті, хто досліджує історію буковинського єврейства» (с. 27), «відхід у вічність ключових представників “австрійсько-румунського” покоління буковинських євреїв...» (с. 28), «аналіз початків ... у розрізі різних національних груп...» (с. 32), «численні апріорні судження про важливу роль єврейських об'єднань у житті єврейської спільноти краю» (с. 35).

3. У висвітленні діяльності різноманітних єврейських товариств на Буковині було б бажано навести статистичні відомості про їх кількісний склад, загальну частку наявних або формальних членів товариств від загальної кількості єврейського населення Чернівців і Буковини, порівняти наведені показники з аналогічними в інших національних групах, зокрема німецької. Так, наприклад, автор слушно зауважив про те, що євреї були третьою за кількістю етнічною групою краю (с. 174), представники якої брали участь у «понад 180 громадських інституціях» (с. 176). Проте, за відсутності відповідної порівняльної характеристики, вагомість та значення єврейського товариського руху на Буковині, на наш погляд, не вповні очевидні. Щоправда, у дисертації зустрічаються поодинокі відомості про кількісний склад окремих єврейських товариств (п. 4. 1.), які, натомість, як впливає з власної назви теми дисертаційної роботи, потребують узагальнення у контексті етнонаціональних процесів на Буковині.

4. Дискусійними є окремі тези, визначення та поняття дисертації, автор якої, зокрема, зазначив про формування «нової соціальної верстви» в єврейському середовищі – буржуазії (с. 76). Думка, безумовно, цікава, проте недостатньо обґрунтована, адже не зовсім зрозуміло яким чином і коли саме відбувалися процеси становлення та розвитку, за словами автора, «дрібною, середньої та великої єврейської буржуазії» в економічно занедбаній Буковині (с. 75); якою була частка єврейської буржуазії від загальної кількості населення краю, підприємців, банкірів, і, зрештою, якими були її місце та роль у житті єврейської громади краю. Однак дисертант переконаний, що значна частина буковинського єврейства жила на межі «соціальної катастрофи» (с. 90). Також певного уточнення (або стилістичного узгодження між собою) потребують наступні визначення, а саме: «ідеологічно-гібридний рух «Поалей Ціон»...» (с. 118–119), «національно-свідома частина єврейської еліти» (с. 123), «...неофіційне табу на обговорення цієї (?) теми у середовищі чернівецької єврейської еліти», «...плачевний стан єврейської національної справи на Буковині» (с. 145), «молоде буковинське суспільство» (с. 175). Суперечливим є висновок про те, що мовляв німецькомовна «нова єврейська еліта» виявилася відірваною від власного народу, цуралася його мови та не розуміла його культурних потреб (с. 175). Якщо це насправді було так, то вона, з нашої точки зору, навряд чи була елітою власне єврейського народу. Мабуть, автор мав на

увазі єврейсько-німецьку (німецько-єврейську) інтелігенцію, представники якої втратили національну ідентичність. У визначенні хронологічних та географічних меж дослідження вочевидь йдеться про 1867, а не 1876 рік (с. 18).

5. У тексті дисертації зустрічаються поодинокі орфографічні помилки, стилістичні похибки, русизми, неточності у назвах її підрозділів. Зокрема, до назв п. 4.1. та списку використаних джерел варто додати «єврейських» і «літератури» відповідно.

Утім, зазначимо, що вказані проблемні моменти жодним чином не знижують наукової цінності цієї праці, а є радше заохоченням до подальших наукових пошуків та рефлексій над цією темою. Рецензована дисертація становить самостійне та оригінальне, цілісне та завершене дослідження, котре розкриває процеси становлення та розвитку єврейських товариств на Буковині у другій половині XIX – на початку XX століття. Праця Миколи Петровича КУШНІРА є безумовно цінним внеском у дослідження історії єврейської громади Буковини і заслуговує на те, щоб у майбутньому стати основою для широкого монографічного дослідження.

Отже, дисертація Кушніра Миколи Петровича «Єврейські товариства в контексті етнонаціональних процесів на Буковині в другій половині XIX – на початку XX століття» відповідає спеціальності 032 Історія та археологія, «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор, Микола Петрович Кушнір, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Рецензент,

доктор історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

Олександр БЕЗАРОВ

